

WŁODZIMIERZ WESOŁOWSKI
UCZONY, ORGANIZATOR, PEDAGOG
(25 listopada 1929 – 21 listopada 2020)

21 listopada 2020 roku zmarł Profesor Wesołowski. Wiele instytucji i czasopism zwróciło się do autorów tej noty o napisanie wspomnień upamiętniających jego postać. Podejmujemy się tego zadania wiedząc, iż opisanie całokształtu dokonań człowieka tego formatu, jaki reprezentował Profesor Wesołowski, wykracza poza możliwości dwójki autorów. Wszakże za każdym razem staramy się przedstawić inne aspekty sylwetki Włodzimierza Wesołowskiego, choć pewne powtórzenia są nieuniknione. W nocy dla czytelników „Kultury i Społeczeństwa” wybraliśmy to, co w naszym przekonaniu może szczególnie zainteresować czytelników tego czasopisma. W nim Profesor Wesołowski opublikował następujące prace:

- 1961 *Marksistowska teoria panowania klasowego a teoria władzy grup interesów*. T. 5: nr 1, s. 67–105.
- 1963 *Miejsce pracy w hierarchii wartości* (ze Zbigniewem Sufinem). T. 7: nr 4, s. 120–139.
- 1974 *Aktualne aspekty badań nad strukturą klasową w Polsce* (z Kazimierzem M. Słomczyńskim). T. 18: nr 3, s. 115–121.
- 1983 *Systemowe funkcje ruchliwości społecznej* (z Bogdanem W. Machem). T. 27: nr 4, s. 123–134.
- 1986 *Procesy ruchliwości społecznej w pismach Karola Marksa: jawne i ukryte wątki tematyczne*. T. 30: nr 2, s. 23–48.

- 1986 *Weberowska koncepcja legitymizacji: ograniczenia i kontynuacje*. T. 30: nr 4, s. 19–39.
- 1995 *Europa społeczeństw obywatelskich i Europa wspólnot narodowych* (z Elżbietą Skotnicką-Illasiewicz). T. 39: nr 2, s. 155–165.
- 1998 *Transformacyjna poprawność?: Polscy politycy w okresie zmiany systemowej* (z Bogdanem W. Machem). T. 42: nr 1, s. 103–124.

DROGA DO PROFESURY: TRUDNE LATA 1950–1970

Włodzimierz Wesołowski urodził się 25 listopada 1929 roku w Borysławicach koło Kalisza, w rodzinie nauczycielskiej. Tam spędził pierwszą dekadę swojego życia, następnie mieszkał w Łodzi i w Warszawie. W Łodzi, po ukończeniu III Państwowego Liceum im. Stefana Żeromskiego, od 1949 roku odbywał studia w trzyletnim Studium Nauk Społecznych w Uniwersytecie Łódzkim, uczestnicząc w zajęciach prowadzonych między innymi przez Józefa Chałasińskiego i Jana Szczepańskiego. Podczas studiów w Łodzi doświadczył politycznej likwidacji socjologii jako nauki „burżuazyjnej”.

W 1952 roku, po zakończeniu studiów wyższych pierwszego stopnia, Włodzimierz Wesołowski przeniósł się na Wydział Filozoficzny w Uniwersytecie Warszawskim; tam też w 1954 roku uzyskał magisterium z filozofii na podstawie pracy *Rola partii i ideologii marksistowsko-leninowskiej w kształtowaniu się świadomości proletariatu polskiego w świetle wspomnień robotników*. Swą pracę magisterską pisał w okresie stalinizmu.

Zaraz po uzyskaniu magisterium rozpoczął pracę naukową w Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Juliana Hochfelda. Klimat polityczny się zmienił i po 1956 roku socjologia odżyła. W roku akademickim 1958–1959 Włodzimierz Wesołowski przebywał w Stanach Zjednoczonych — trzy miesiące spędził w Columbia University w Nowym Yorku, a resztę w University of California w Berkeley. Był jednym z pierwszych socjologów zza żelaznej kurtyny, którzy wyjechali na dodatkowe studia na stypendium Fundacji Forda. Po powrocie, w 1961 roku, doktoryzował się na podstawie pracy „Niektóre problemy socjologii klas i warstw społecznych”, w dużej części poświęconej socjologii amerykańskiej (promotor: Julian Hochfeld). Praca ta była podstawą książki *Studia z socjologii klas i warstw społecznych* (KiW, 1962). Trzy lata po otrzymaniu stopnia doktora habilitował się na podstawie pracy *Klasy, warstwy i władza*, która wkrótce została opublikowana (PWN, 1966).

W 1964 roku Włodzimierz Wesołowski objął Katedrę Socjologii Ogólnej na Uniwersytecie Łódzkim. Dla socjologii łódzkiej był to czas trudny,

gdyż władze centralne zamierzały ograniczyć studia magisterskie do wąsko pojętej socjologii pracy i możliwie ściśle związać socjologię z ekonomią. Jego wkład w utrzymanie regularnych studiów socjologicznych stał się oczywisty dopiero wiele lat później, po uzyskaniu dostępu do dokumentów owego czasu. Stosunkowo młody docent o orientacji marksistowskiej, zainteresowany łączeniem teorii z empirią w analizie struktury społecznej i jej korelatów, dla uczelni był ważnym atutem w obronie rozwoju różnych kierunków socjologii w ośrodku łódzkim.

W październiku 1968 roku Włodzimierz Wesołowski powrócił do Warszawy, gdzie w Uniwersytecie Warszawskim przez krótki czas był dyrektorem powstałego wówczas Instytutu Socjologii, równocześnie objął w tymże Instytucie kierownictwo Zakładu Socjologii Ogólnej. Lata po wydarzeniach marca 1968 roku znów okazały się okresem, w którym trzeba było bronić autonomii socjologii. Wesołowski w tę obronę był zaangażowany. Ujawniał też strukturalne przyczyny buntu robotniczego z grudnia 1970 roku.

Tytuł profesora Włodzimierz Wesołowski otrzymał w 1971 roku, już w epoce gierkowskiej.

PROFESOR WŁODZIMIERZ WESOŁOWSKI JAKO UCZONY

Profesor Wesołowski należał do uczonych o zróżnicowanych zainteresowaniach, które umiał łączyć w spójne całości. Było to widoczne od początków jego kariery naukowej, gdy zaczął integrować swe przemyślenia na temat struktury społecznej z badaniami empirycznymi. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na szerokie horyzonty programu badawczego nad zróżnicowaniem społecznym miast, co znalazło wyraz w badaniach prowadzonych w Koszalinie i Szczecinie (w 1964 roku) i kontynuowanych w Łodzi (w latach 1965–1987). Osią analiz były różnice między kategoriami społeczno-zawodowymi, które były wyróżnione ze względu na ich miejsce w podziale pracy, ale traktowane jako grupy społeczne o odrębnych interesach. Profesora Wesołowskiego nurtowało pytanie o to, w jakim stopniu tego rodzaju podziały — na specjalistów, techników, pracowników biurowych, mistrzów i brygadzystów, rzemieślników, pracowników fizyczno-umysłowych oraz robotników wykwalifikowanych i niewykwalifikowanych — są istotne ze względu na szeroki wachlarz możliwych korelatów.

W programie badawczym dotyczącym struktury społecznej miast znalazły się zagadnienia zróżnicowania dochodów i standardu materialnego, wzorów ruchliwości społecznej i geograficznej, czasu wolnego i form jego spędzania, konsumpcji kulturalnej i życia towarzyskiego oraz wzorów za-

wierania małżeństw. Szczególne miejsce zajmowały aspekty subiektywne: potoczna percepcja struktury społecznej i identyfikacje klasowe. Nawet z perspektywy kilkudziesięciu lat rozwoju socjologii ten program badawczy zachowuje swą wartość poznawczą. Warto więc sięgać do tomów, które ukazały się na podstawie tych badań, a były zainicjowane przez zbiór *Zróżnicowanie społeczne*, pod redakcją Profesora Wesołowskiego (Ossolineum, 1970, 1974).

Formułując postulaty dyskursu o klasach w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych, Profesor Wesołowski podkreślał znaczenie problemów przekształcenia tożsamości społecznej i etosu klas, ich podgrup i członków. W nowych warunkach ustrojowych przewidywał zanik pewnych etosów lub rozwój zupełnie nowych, które staną się udziałem tylko część klas. Zdawał sobie sprawę, że to, co się dzieje w strukturach gospodarczych, politycznych i kulturowych, oddziałuje na transformujące się klasy. Zakładał również proces przeciwny: że zmiana składu klas i rekonpozycja zachodząca wewnątrz nich będą oddziaływać na procesy makro także w innych obszarach — w tym w sferze kultury. Poglądy te, formułowane w początkowym okresie przemian ustrojowych, stanowiły inspirację nie tylko dla badaczy struktury społecznej.

W latach 2002–2005 Profesor Wesołowski był Przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Za jego kadencji odbył się XII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny (Poznań, 2004). W czasie organizowania Zjazdu potrzebą chwili było skupienie się na problemach polskich w kontekście procesów europejskich, z uwzględnieniem cywilizacyjnych warunkowań rozwoju naszego kraju oraz bliższych i dalszych celów działania w ramach Unii Europejskiej. Jako przewodniczący Komitetu Programowego patronował wypracowaniu takiej koncepcji Zjazdu, która pokazałaby zróżnicowanie polskiego środowiska socjologicznego pod względem przyjmowanych perspektyw teoretycznych, metod badawczych i zainteresowań tematycznych. Tę różnorodność postrzegał jako zaletę polskiej socjologii. Tytuł książki pozjazdowej — której był współredaktorem, razem z Janem Włodarkiem — oddaje aktualność jego zainteresowań teoretyczno-badawczych; tytuł ten brzmi *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości: Polska Europa Świat* (Scholar, 2005).

Ugruntowanie międzynarodowej pozycji naukowej przyniosły książki *Classes, Strata, and Power* (Routledge & Kegan Paul, 1979; wznowienie 2016) oraz *Social Mobility and Social Structure* (współautor B. W. Mach, Routledge & Kegan Paul, 1987). Obie cechuje rozmach teoretyczny i wprowadzenie istotnych innowacji koncepcyjnych. W pierwszej — najbardziej oryginalną ideą była konceptualizacja rozbieżności czynników statusu (zwa-

na dekompozycją cech położenia społecznego) i wskazanie, iż przy pewnych systemach wartości stan opisywany przez to pojęcie może oznaczać zmniejszanie się nierówności społecznych. W drugiej książce — procesy ruchliwości społecznej zostały nowatorsko opisane w związku z przemianami organizacji społecznej i funkcjami, jakie mobilność pełni i może pełnić w szerszym systemie społecznym. Obie te prace są szczególnie ważne dla analiz okresów wielkich transformacji społecznych, ekonomicznych i politycznych.

W charakterystyce Profesora Wesołowskiego jako uczonego nie może zabraknąć wzmianki o jego zainteresowaniach elitami politycznymi, w szczególności parlamentarzystami. Na temat posłów na Sejm zredagował — ze współpracownikami: Jackiem Wasilewskim, Ireną Pańków i Barbarą Post — trzy tomy (1992, 1995 i 1998). Uwzględniając zróżnicowanie elit politycznych w krajach postkomunistycznych przygotował, razem z Johnem Higheyem i Janem Pakulskim, obszerną pracę zbiorową *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe* (Palgrave, 1998).

Analizując cele badawcze socjologii polityki, a zwłaszcza podejścia stosowane w studiach nad elitami, Wesołowski krytycznie oceniał uwikłania twierdzeń teoretycznych w założenia aksjologiczne. Opowiadał się za neutralnością aksjologiczną i był przekonany, że perspektywa taka w badaniu różnorodnych aspektów elit i ich funkcjonowania jest możliwa. Jak wyjaśniał, podejście neutralne odrzuca sugestię trwałej relacji między elitami a resztą społeczeństwa, co miałoby polegać na większej mocy programotwórczej i kontrolnej elit niż mas. Według podejścia neutralnego taka trwała relacja „elity–masy” nie jest strukturalną koniecznością. W tym kontekście sugestia wielkiej (lub pierwszorzędnej) roli elit w aranżacji konsensusu przy przejściu od komunizmu do demokracji winna być traktowana jako hipoteza sprawdzająca się w określonym regionie, w określonej geopolitycznej sytuacji, w warunkach szczególnego psychologicznego przygotowania polityków po obu stronach konfliktu.

Studiując elity polityczne, Profesor Wesołowski zajmował się także zagrożeniami dla systemu demokratycznego. Rozpatrywał dysfunkcje wobec procesów demokratyzacji. Poświęcił sporo uwagi legitymizacji jako potocznej filozofii władzy, wprowadzając analityczne rozdzielenie rzeczowych środków panowania (do których zaliczał wojsko, policję i administrację państwową) i subiektywnej wiary legitymizacyjnej poddanych państwa (czyli przyjęcie takich wartości, które uzasadniają panowanie). Na tym tle rozważał takie „pretensje rządzących do legitymizacji”, które nie są w stanie przekształcić się w element potocznej świadomości. I stawiał pytanie o skuteczność propagandy.

W związku z uczestnictwem w międzynarodowym programie IntUne Profesor Wesołowski interesował się tożsamością europejską. Dzięki prowadzonym badaniom wiedział, iż gdy w sondażach opinii publicznej respondenci wyjawiają, iż czują się Europejczykami, to na myśli mają przede wszystkim „obywatelską” koncepcję europejskości, opartej na właściwościach Unii Europejskiej jako systemu politycznego, który nadaje im określone prawa, obowiązki i symboliczne atrybuty. Zastanawiał się, czy takie obserwacje nie zubażają perspektywy poznawczej i nie pomijają bogatszych treści tożsamości europejskiej. Twierdził, iż warto postawić pytanie, ile dzisiaj wykształcony Europejczyk zawdzięcza inicjacji kulturowej, kiedy prezentuje swoją „polityczną” tożsamość. Zwracał uwagę, że największe przełomy naukowe i technologiczne, a także największe filozoficzne osiągnięcia Europy, rozkwit jej architektury, rzeźby, malarstwa i literatury pięknej były zawsze bardziej „europejskie” niż „narodowe”. Jedność Europy istniała dawno przed Unią Europejską, ogólnoeuropejski charakter miała myśl polityczna, czyli rozważania o konieczności istnienia organizacji politycznej społeczeństwa, a także refleksje o lepszych i gorszych ustrojach państw. Profesor Wesołowski występował przeciw pomniejszaniu składnika kulturowego w formowaniu tożsamości Europejczyków — łącznie z tożsamością polityczną.

W uprawianiu socjologii Profesor Wesołowski zawsze przestrzegał ścisłych rygorów metodologicznych. Uważał, że koncepcje naukowe powinny podlegać weryfikacji nie tylko przez konfrontację z dorobkiem „konkurencyjnych” paradygmatów teoretycznych, ale w równym stopniu poprzez wyniki badań empirycznych. W trosce o porównywalność i kumulatywność badań empirycznych zainicjował ogólnometodologiczne studia, których celem była standaryzacja podstawowych zmiennych strukturalnych: wieku, wykształcenia, dochodu, sytuacji mieszkaniowej i zawodów. W rezultacie tych starań powstały wielce użyteczne, umożliwiające porównywalność i kumulację wyników badań, stosowane do dziś narzędzia badawcze.

PROFESOR WESOŁOWSKI JAKO ORGANIZATOR

W 1974 roku Włodzimierz Wesołowski został zastępcą dyrektora w Instytucie Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu — IPPM-L (1974–1980). Równolegle sprawował też opiekę naukową nad swoimi wychowankami w Uniwersytecie Warszawskim i rozpoczął programy badawcze w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. W IPPML, razem ze współpracownikami, Zbigniewem Sufinem i Krzysztofem Ostrowskim, stworzył nowoczesny ośrodek badania postaw i opinii

publicznej, realizujący badania szybko i z wykorzystaniem ówczesnych nowych rozwiązań technicznych. W znacznym stopniu był to udany projekt, instytucja prowadziła dość regularne sondaże, często na dużych reprezentatywnych próbach dorosłej ludności. Niestety raporty z tych badań nie były doceniane i czytane przez politycznych decydentów.

W tym samym roku, w którym Profesor Wesołowski został zastępcą dyrektora Instytutu Podstawowych Problemów Marksizmu-Leninizmu, był też organizatorem konferencji Komitetu Stratyfikacji Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego (w Jabłonie koło Warszawy). Konferencja ta, znana w światowym środowisku socjologicznym jako *1974-RC 28 Conference in Warsaw*, miała duże znaczenie dla zmian w paradygmacie porównawczych badań struktury i ruchliwości. Tacy wybitni naukowcy z wielu krajów, jak Robert Hauser, David Featherman, Donald Treiman, Aage B. Sørensen, Daniel Bertaux, Ken'ich Tominaga, Seppo Pöntinen, Roger Girod, Rudolf Andorka i wielu innych, zaprezentowali wówczas w swoich referatach oryginalne wyniki badań, które w dużej mierze przewyższały ograniczenia *status attainment approach*. Jest to dobrze udokumentowane w książce, która była rezultatem konferencji i ukazała się pod auspicjami Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego (*Social Mobility in Comparative Perspective*, pod red. Włodzimierza Wesołowskiego, Kazimierza M. Słomczyńskiego i Bogdana W. Macha, Ossolineum, 1978).

Profesor Wesołowski we współpracy z Erickiem Alardtem kierował badaniami polsko-fińskimi. Plonem tego projektu jest opublikowana w języku angielskim książka *Social Structure and Change: Finland and Poland. Comparative Perspective* (PWN, 1978). Publikacja ta była systematycznym przeglądem podobieństw i różnic w funkcjonowaniu struktury w krajach o różnych ustrojach, Dostarczyła także ważnych teoretycznie obserwacji. Do empirycznych badań międzykrajowych powrócił Profesor szesnaście lat później, gdy wraz z Atti Alestalo, wspomnianym wcześniej Erickiem Alardtem oraz Andrzejem Rychardem opublikował pracę *The Transformation of Europe: Social Conditions and Consequences* (IFiS Publishers, 1994). Jej temat to integracja Europy, problemy państwa dobrobytu oraz kwestie powrotu Polski do gospodarki rynkowej.

W latach siedemdziesiątych, w ramach współpracy między Akademiami Nauk krajów socjalistycznych, socjologowie z różnych krajów podejmowali wspólne badania nad strukturą społeczną. Koordynatorem największego projektu i liderem merytorycznym był Profesor Wesołowski. Pod jego redakcją ukazały się: praca zbiorowa *Przemiany struktury społecznej w ZSRR i Polsce* (KiW, 1976, z rosyjsko-języczną wersją równoległą opublikowaną w Moskwie przez wydawnictwo Nauka) oraz biuletyny spr-

wz dawcze (*Informacionnyj bjulleten: XVI Problemnaja Komisija Akademij Nauk Socialističeskich Stran: Evoljucija social'noj struktury socialističeskogo obščestva: social'noe planirovanie i prognozirovanie*, PWN, 1977, 1978 i 1979). Wpływ Profesora na sposób prowadzenia badań nad nierównościami społecznymi w krajach socjalistycznych zaznaczył się wieloma odwołaniami do jego prac, pojawiają się one po dziś dzień.

Profesora Wesołowskiego interesowały możliwości replikacji mających utrwaloną międzynarodową renomę badań nad strukturą społeczną. Tak rozpoczęła się jego współpraca z Melvinem L. Kohnem, która doprowadziła do powtórzenia w Polsce w latach 1978 i 1992 amerykańskich badań nad wpływem pozycji społecznej na osobowość i funkcjonowanie psychiczne ludzi. W związku z tymi badaniami odwiedzał National Institute of Mental Health w Stanach Zjednoczonych, rozszerzał wówczas kontakty międzynarodowe, zapraszając do Polski tamtejszych socjologów i psychologów społecznych.

Zainteresowanie współpracą międzynarodową znalazło wyraz w przystąpieniu do międzynarodowego programu badawczego *IntUne: Integrated and United? A Quest for Citizenship in an Ever Closer Europe* (2005–2009). Był to program badawczy Unii Europejskiej, koordynowany przez Maurizia Cotę i Pierangela Isernię z Uniwersytetu w Sienie. Profesor Wesołowski, razem z Radosławem Markowskim, reprezentował Polskę, uczestnicząc w pracach przygotowawczych i późniejszym opracowaniu danych. W projekcie tym wzięło udział 16 krajów. Wśród badanych znalazły się „stare” i „nowe” kraje Unii Europejskiej, te z Zachodu i nowicjusze z Europy Środkowo-Wschodniej. Profesor Wesołowski był aktywnym uczestnikiem spotkań i walnie przyczyniał się do integracji zespołu badawczego, będąc sojusznikiem przedstawicieli krajów, które przystąpiły do Unii Europejskiej w 2004 roku.

PROFESOR WESOŁOWSKI JAKO DYDAKTYK

Dydaktyka była szczególnie cenioną przez Profesora Wesołowskiego formą aktywności. Dużą wagę przykładał do swoich wykładów uniwersyteckich. W toku wieloletniej pracy akademickiej w Uniwersytecie Łódzkim (1964–1968), Uniwersytecie Warszawskim (1968–1974), a później w Collegium Civitas (2002–2019) opiekował się studentami, wielu z nich pisało u niego prace magisterskie. W tych uczelniach, a także w Szkole Nauk Społecznych i Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, kształtował zainteresowania i wpływał na losy zawodowe wielu doktorantów. Można w tym gronie odnotować nazwiska późniejszych profesorów:

Jana Błuszkowskiego, Wojciecha Modzelewskiego, Edmunda Wnuk-Lipińskiego, Jadwigi Koralewicz, Augustyna Wajdy, Antoniego Z. Kamińskiego, Henryka Domańskiego, Bogdana W. Macha i Bohdana Szklarskiego, a także autorów tej noty.

Profesor Wesołowski w roli nauczyciela akademickiego interesował się kształceniem na wszystkich poziomach, od licencjatu po studia postdoktorskie. Widział konieczność transformacji instytucji akademickich pod wpływem przemian technologicznych, gospodarczych i społecznych. Wiele wartości uważał jednak za stałe: umiejętność krytycznego i twórczego myślenia, dążenie do prawdy w zgodzie z zasadami logiki i metodologii, zajmowanie się problemami ważnymi dla rozwoju nauki. Był też surowym, ale sprawiedliwym krytykiem. W swojej karierze oddziaływał na kilka pokoleń studentów i młodszych pracowników naukowych. Wielu z nich przez lata pozostawało z Nim w bliskich, przyjacielskich kontaktach.

Profesora Wesołowskiego zapamiętamy nie tylko jako badacza społeczeństwa polskiego o dorobku zapewniającym Mu trwałe miejsce w polskiej i światowej socjologii, ale również jako spolegliwego Mentora i niezapomnianego Nauczyciela.

Kazimierz M. Słomczyński i Krystyna Janicka